

FILOZOFICKÉ PREDPOKLADY ŠTRUKTÚRNEHO BĀDANIA

JĀN BODNĀR, Ústav filozofie a sociol\u00f3gie SAV, Bratislava

BODNĀR, J.: Philosophical Preconditions of Structural Research. *Filozofia* 32, 1977, No 1, p. 33—39.

The contribution to the discussion at the conference on Marxism and Structuralism is dealing with the problems of structural research in natural-scientific and social-scientific branches. The author emphasizes the positive aspects of structural methodological proceedings at elucidating the structural and systemic properties of the inner coherent and consistent wholes and organic forms of objective reality. He characterizes them as an inevitable part of scientific-philosophical research, where the demands of a strict formalization and investigation of elements, objects, organic wholes by means of relation bindings and connections stand out. The author keeps his distance from structuralism as idealistic doctrine that absolutizes relations and denies the possibilities recognizing objective elements and objects of reality.

Štrukt\u00farne b\u00e1danie treba ch\u00e1pať po metodologickej aj po obsahovej strane ako s\u00fa\u00e7asť z\u00e1sadn\u00e9ho posunu v intelektu\u00e1lnom \u00fasil\u00ed — tak typickom pre s\u00fa\u00e7asné vedeck\u00e9 myslenie — zexaktn\u00edť a v maxim\u00e1lnej miere sformalizovať v\u00fdskumy a ich v\u00fdsledky na v\u00e9t\u00e7k\u00fdch \u00fasekoch pozn\u00e1vania objekt\u00edvnej reality. Je jednou z cesti\u00e7iek, ktor\u00fdmi sa postupuje k realiz\u00e1cii nov\u00e9ho ide\u00e1lu inteligibility, nov\u00e9ho typu racionality zodpovedaj\u00facieho s\u00fa\u00e7asnej i perspekt\u00edvnej \u00fasrovni rozvoja vedy, techniky. Tento nov\u00fd ide\u00e1l alebo typ racionality v glob\u00e1lnom projekte buduje na predpoklade maxim\u00e1lnej potencie intelektu postupne sa zmoc\u00f1ovať racion\u00e1lnymi exaktn\u00fdmi postupmi, pojmami a kateg\u00f3riami jednotliv\u00fdch sf\u00e9r pr\u00edrodnej, duchovnej i kult\u00farnej skuto\u00e7nosti, objavovať vn\u00fatorn\u00e9 syst\u00e9mov\u00e9 v\u00e1zby v\u00e9t\u00e7k\u00fdch ľudsk\u00fdch aktiv\u00edt v ich diferencovanosti i v jednote, ako aj mechanizmy ich vz\u00e1jomn\u00e9ho p\u00f4sobenia a ovplyv\u00f1ovania.

V takomto ch\u00e1pan\u00ed je \u00farukt\u00farne b\u00e1danie vn\u00fatornou s\u00fa\u00e7asťou filozoficko-metodologickeho \u00fasilia na\u00e7ej doby tvoriaceho a tvoren\u00e9ho novou ideou inteligibility a racionality, reprezentovan\u00e9ho marxizmom-leninizmom. D\u00f4kazom toho je Marxov Kapit\u00e1l, v ktorom je z\u00e1sadne rie\u00e9\u00e9n\u00e1 aj k\u00f1\u00f1\u00ed\u00e7ov\u00e1 ot\u00e1zka modern\u00fdch \u00farukt\u00farnych v\u00fdskumov — probl\u00e9m gen\u00e9zy \u00farukt\u00far. Vznik, tvorenie \u00farukt\u00far je procesom historicky vznikaj\u00fac\u00edch, kon\u00e7tituuj\u00fac\u00edch sa vz\u00e1hov, vn\u00fatorn\u00fdch v\u00e1zieb medzi zlo\u00e7kami \u00farukt\u00far, je procesom postupne sa tvoriaceho, pretv\u00e1raj\u00facieho syst\u00e9mu, jednoty z\u00e1konov konkr\u00e9tnych historicky sa vyv\u00edjaj\u00fac\u00edch celkov \u00e7i \u00farukt\u00far.

Štrukt\u00farne b\u00e1danie na p\u00f4de marxizmu je takto organickou s\u00fa\u00e7asťou rie\u00e9\u00e9nia jedn\u00e9ho z uzlov\u00fdch bodov filozofie na\u00e7ej doby, probl\u00e9mu tvorenia podstaty organick\u00fdch celkov, ich vn\u00fatornej \u00farukt\u00far. Jedn\u00fdm

z výsledkov tohto úsilia je začlenenie kategórie štruktúry do systému základných kategórií dialektického materializmu, posun štruktúrno-systémových, štruktúrno-funkčných výskumov do komplexu tých teoretických postupov, ktoré práve v súvislosti s problémom genézy konkrétnych celkov, konštituovania ich vnútornej štruktúry patria k najťažším metodologickým problémom dnešnej filozofie a vedy. Už tento fakt by mal byť dostačujúcim argumentom proti určitej alergii voči všetkému, čo priamo alebo nepriamo stimuluje štruktúrne bádanie, alergii, v ktorej sa stiera rozdiel medzi pozitívnym a negatívnym, konštruktívnym a rozkladným, skrátka, čo znemožňuje reálne a vecné zhodnotenie a posúdenie v tomto smere bádania.

Zaiste treba rozlišovať medzi štrukturalizmom ako doktrínou a konkrétnymi štruktúrno-analytickými výskumami, špecifikovanými podľa oblastí výskumu, povahy skúmaného predmetu. A predsa je tu vnútorná väzba konkrétnych štruktúrnych výskumov s určitými všeobecnými teoreticko-filozofickými postojmi, s určitou, povedzme tak filozofickou doktrínou, nech sa uskutočňuje na pôde ktorejkoľvek špeciálnej vednej disciplíny. Napriek faktu, že pri štruktúrnom bádani v určitej špecifikovanej, vymedzenej sfére výskumu možno akoby odhliadnuť od všeobecnejších súvislostí a väzieb, od filozofických konzekvencií, predsa ako v každom prípade, aj tu je v konečnom dôsledku rozhodujúca práve táto väzba, širšie prepojenie špecifických metodických myšlienkových postupov na všeobecné východiská, na celkový systém, na to, čo nazývame filozofická báza. Aj tu platí dialektika jednotlivého a všeobecného, konkrétneho a abstraktného, celku a časti. Tým chceme povedať toľko, že štruktúrne hľadisko je súčasťou všeobecnejších teoretických, svetonázorových postojov a že práve tieto postoje mu otvárajú možnosti rozvíjať sa, obohacovať naše poznanie nie torzovite, ale komplexne, systematicky a tvorivo. To je dôvod, prečo treba rozlišovať štruktúrne bádanie uskutočňované v intenciách, na pôde marxizmu-leninizmu od toho, čo sa pripája, či si to priznáva alebo nie, na rôzne idealistické doktríny a koncepcie.

Práve v tejto súvislosti je mimoriadne pozoruhodné úsilie azda všetkých buržoázných stúpcov či priekopníkov štrukturalizmu, dokonca i tých, ktorí štrukturalizmu priznávajú len metodologický status, dokazovať, že štruktúrnym bádanim sa v podstate realizuje základná idea modernej rekonštrukcie teoretického myslenia: komplexné zvedčenie, zexaktnenie všetkých možných kognitívnych postupov na všetkých úsekoch poznávania skutočnosti. Ako najvýznamnejší produkt z tejto rekonštrukcie sa uvádza radikálna zmena v chápaní predmetu úlohy a významu filozofie filozofického bádania. Ide nielen o zrušenie tzv. metafyzických enkláv, o limitovanie filozofického výskumu na lingvistické, syntaktické alebo znakové problémy vedeckého jazyka, ale komplexné „odfilozofovanie“ výstavby nášho poznania, o zrušenie filozofie ako špeciálnej disciplíny bádania. Idea samých štruktúr tým, že orien-

tuje výskum na povahu vzťahov a nie prvkov, predmetov, tou mierou, ako otvára cestu formalizujúcim postupom, zatvára cestu filozofickým generalizáciám, skúmaniu skutočnosti v jej jednote, globálnom samopohybe, vnútornej spätosti a podmienenosti jej jednotlivých zložiek. Potom o svetonázore nemožno hovoriť ako o všeobecnej teórii budovanej na určitých filozofických predpokladoch, ale ako o mozaike poznatkov, tak ako ich ponúkajú štruktúrne výskumy v jednotlivých špeciálnovedných disciplínach. Asi v tomto zmysle treba chápať úsilie Léviho-Straussa premieňať filozofické tézy na akési „pracovné hypotézy, „lešenie“, ktoré po dokončení stavby možno odstrániť, alebo koncepcie „archeológie poznania“ Michela Foucaulta s jej epistemami, „historickými aprióri“. A v tomto zmysle treba rozumieť aj podtitulku knihy J. M. Benoita: *Marxizmus umrel*.

Kde treba hľadať korene tohto pozoruhodného javu tak nedomysleného a zraniteľného už v jeho východiskových bodoch? V čom pramení názor, že idea konzistentnej a systematicky budovanej kategoriálnej sústavy filozofie je nezlučiteľná s ideou štruktúrnej konštrukcie a rekonštrukcie skutočnosti? Pravdepodobne treba začať bodom, kde sa začína formovať a postupne presadzovať nový ideál inteligibility či racionality, stimulovaný prevratnými zmenami, ako vo sfére spoločenského života ľudí, tak aj vo sfére vedeckotechnického progresu našej doby. V tomto bode sa tiež zauzluje vývoj filozofického myslenia novoveku, či už máme na mysli idealistickú alebo materialistickú líniu. Stručne povedané, v polovici minulého storočia sú už dosť jasne sformované náznaky krízy tradičného idealizmu, ale i materializmu (v jeho predmarxistických podobách), aby sme mohli postupne sledovať zmeny, ku ktorým dochádza vo vývine filozofického myslenia na obidvoch nezmieriteľných frontoch. Možno povedať, že potreba nového typu racionality, nových kognitívnych výbojov bola spoločným znakom ako krízy tradičných filozofických sústav, tak aj pokusov o ich prekonanie, o ďalší rozvoj filozofického myslenia. Sledujme najprv, ako sa realizovala na pozíciách idealizmu, na báze idealistických filozofických doktrín a potom ako poznačila vývoj materialistickej filozofie.

Ak si odmyslíme rôzne pokusy rekonštrukcie tradičného idealizmu pomocou tzv. filozofie návratov, ako ich predstavuje novoplatonizmus, novokantizmus, novohegelianizmus, alebo dešifrujeme pozadie formovania silných iracionalistických prúdov v poslednom storočí, nevyhnutne sústredíme pozornosť na vývinové tendencie nadväzujúce na tradície novovekého empirizmu, pozitivizmu a fenomenológie, a to najmä v štádiu, keď sa predstavujú v rúchu tzv. scientistickej iniciatívy. Práve do tohoto myšlienkového pohybu treba zaradiť aj zrod a formovanie štrukturalizmu. Najcharakteristickejším znakom tejto scientistickej iniciatívy je proklamovanie tzv. antimetafyzického postoja, ktorý vo viacerých prípadoch vedie k devalvovaniu filozofického bádania vôbec. Sú všeobecne známe tézy najmä z tábora novopozitivistov o definitív-

nom rozklade filozofie ako disciplíny. V zornom poli prísneho kritéria verifikácie mal zaniknúť celý základný program filozofického výskumu, filozofia sa mala stať pomocným nástrojom vedy vo veľmi vymedzenom priestore skúmania reči či logickej výstavby vedeckých výpovedí. Formuje sa úsilie o nový univerzálny ideál inteligibility, budovaný zhruba na týchto predpokladoch: úskalím celého doterajšieho úsilia o racionálne pochopenie reality bolo postulovanie predmetov, vecí, materiálnych alebo duchovných entít, ktoré tvoria fundamentálny materiál pre poznávanie skutočností nezávislej na subjekte. Ukázalo sa vraj, že idea substancionality je racionálne nepostihnuteľná a vedie k večným sporom vo filozofii, pre vedu je zasa neplodná; sám pojem odrazu implikuje skôr mysteriózny ako racionálny akt poznania. Naše úsilie o racionálne zvládnutie skutočností musí budovať na inom materiáli, na materiáli, ktorý má vyčerpávajúco zákonitú štruktúru a ktorý je v maximálnej miere formalizovateľný. Takýmto materiálom sú vzťahy, štruktúrne, systémové väzby. Iba pomocou nich možno určiť prvok, možno ho urobiť pochopiteľným, pravda, za predpokladu, že ho budeme brať ako prostriedok, materiál pre stavbu poznania a nie ako východisko, základ, substancionálnu danosť. Ak pojem vlastnosti nahradíme pojmom vzťahu, otvorí sa nám možnosť výstavby transformačných pravidiel, postupov, podľa ktorých možno do nekonečna konštruovať alebo konštituovať predmetnú skutočnosť. Takto sféru filozofického bádania vyčerpávajúco nahradí sféra exaktného vedeckého bádania.

Pravda už v samých začiatkoch sa začali objavovať určité ťažkosti s všeobecnejším určením takých pojmov, ako „vzťah, prvok“, „systém“, „štruktúra“, ba vznikli až kuriózne situácie pri vzájomnom obviňovaní z ústupkov filozofii, filozofickému spôsobu uvažovania. Už v samých začiatkoch možno postrehnúť, ako nová iniciatíva nerieši v podstate neriešiteľné problémy tradičnej metafyziky, skôr akcentuje subjektivistické prístupy k nim, a to v rovine, ktorá sa aj pre stúpcov tradičného empirizmu a pozitivismu javila ako príliš odvážna.

Na prvý pohľad povzbudivou sa javila skutočnosť, že priekopníkmi, reprezentantmi uvedenej iniciatívy boli filozofi s kvalifikáciou odborníka v niektorej špeciálnej vednej disciplíne alebo dokonca i renomovaní špecialisti z oblasti prírodných a spoločenských vied. Črtal sa skutočne príťažlivý ideál zvedečtovania, zexaktňovania výskumu, a to aj v humanitných disciplínach. Postupne však dochádza k nezvyklej situácii, kedy iniciatívu v nastoľovaní a riešení problémov všeobecnejšej až filozofickej povahy preberajú práve vedci-špecialisti. Hovorí sa o sterilite filozofie, o jej tradičných základných problémoch ako pseudoprobémoch a pod.

Bolo by vonkoncom nesprávne bagatelizovať výsledky výskumov vedených ideou maximálnej exaktnosti a formalizácie, a to aj na pôde spoločenských vied. K takýmto výsledkom patria nové priekopnícke poznatky z oblasti matematickej logiky, syntaxe a sémantiky jazyka,

teória znakov, semiotiky, pozoruhodné podnety, ktoré prináša teória úrovní, systémov, štruktúr i tzv. „geštalt“ teória. V danom zmysle sa všeobecne prijíma aj názor o užitočnosti štruktúrnej metódy v jednotlivých vedných disciplínach. K akým pozoruhodným zvratom na ceste k maximálnej inteligibilite a racionalite dochádza však tam, kde sa absolutizujú, generalizujú dlhšie poznatky z oblasti špeciálnych vied, kde sa im prideľuje filozofický status aj keď so sprievodným slovom, že ide o filozofiu iného typu, filozofiu, ktorá údajne vyrástla na pôde čistej vedy, zbavenú metafyzických špekulácií a pod. Najlepšou ukážkou v tomto smere sú práve teórie známych západných štrukturalistov.

Už základná téza štrukturalizmu o metodologickom primáte vzťahov nad prvkami v systéme sa stala zdrojom špekulácií, ktoré raz pripomínajú Platónovu teóriu večných ideí, raz Descartesovu mathesis universalis, raz Kantov transcendentálny apriorizmus a pod. Implikuje totiž chápanie štruktúry ako invariantu čisto abstraktného útvaru alebo súhrn variantov so skrytými hlbinnými vzťahmi, ktoré nezávisia od prvkov, naopak ony ich určujú, pričom prvky vystupujú ako priesečníky v sieti vzťahov. Na tejto myšlienkovvej báze je koncipovaná idea permanentnosti ľudského intelektu u Léviho-Straussa, špekulácie o vrodenej potencii rozumu tvoriť syntaktické pravidlá v generatívnej gramatike Chomského i Foucaultove epistény.

Celkom oprávnene možno namietat, že ide o statické štrukturalizmy s výraznými antihistorickými a antigenetickými črtami. Možno však vytvoriť genetický variant štrukturalizmu, možno organicky spojiť synchronne a diachronne aspekty v reálnom dianí na báze uvedenej základnej tézy štrukturalizmu? Všetky doterajšie pokusy sa zdajú byť neúspešné včítane Piagetovho pokusu o genetické konštruovanie, ktorý načrtol v známej brožúrke *Štrukturalizmus*.

Ich príčiny treba hľadať vo filozofických predpokladoch štruktúrneho bádania, presnejšie povedané, v postulovaní ontologického primátu vzťahov pred prvkami, vecami, reálnymi danosťami ako nositeľmi, formatívnymi zdrojmi vzťahov. Pretože ide o predpoklady charakterizujúce idealistickú pozíciu vo filozofii, nemožno pri riešení kľúčovej otázky tvorenia štruktúr očakávať pokrok na pôde genetického štrukturalizmu dokonca ani vtedy, keď sa pokúša spájať metódu štruktúrnej analýzy s prvkami dialektickej metódy, ako to robí už spomínaný Piaget. To platí nielen pre filozofické výskumy, ale i pre výskumy v iných vedných disciplínach, ktoré v štruktúrnom bádani môžu dosahovať určité pozitívne úspechy, pravda, v obmedzenom rámci aj bez bezprostredného prihliadania na určujúci filozofický predpoklad.

Problematika genézy štruktúr zaujíma významné miesto v marxisticko-leninskej filozofii a otvára primeraný priestor aj štruktúrnemu bádaniu na pôde marxizmu. V tejto súvislosti M. N. Greckij píše: „Marxistická dialektika má do činenia nielen so známymi zákonmi a kate-

góriami, skúma aj štruktúru svojho objektu a chápe ho ako celostný systém. A to nie je iba doplnok „klasických“ zákonov a kategórií, ale ich najvýznamnejší princíp. Bez uplatnenia tohto princípu je vysvetlenie vývinu jednoducho nemožné. Nie nadarmo V. I. Lenin odporúčal ako vzor dialektického výskumu *Kapitál*, v ktorom dialektické zákony a kategórie pôsobia v nerozlučnej spätosti a vo vzájomnom pôsobení podmienenom vnútornou logikou špecifického celostného objektu.“ [1, s. 69—70]

Z uvedeného možno vyvodíť nasledujúce závery: Pojem štruktúry, ktorý sa postupne rozvíjal a metodicky stále výraznejšie ovplyvňoval bádanie v jednotlivých špeciálnych vedných disciplínach ako súčasť výstavby exaktných a formalizovaných postupov, má svoje primerané miesto v kategoriálnom systéme dialektického materializmu. Základná téza dialektického materializmu o neredukovateľnosti hmoty na konečné, ďalej nerozložiteľné prvky či častice implikuje štruktúrnosť ako jeden zo základných aspektov jestvovania a vývoja všetkých reálnych objektov materiálnej skutočnosti. Vo filozofii ide pritom o postihovanie najvšeobecnejších zákonov štruktúrnej stavby a vývoja materiálnych daností od elementárnych častíc až po supergalaxie.

Na druhej strane, keď hovoríme, že kategória štruktúry má primerané miesto v systéme kategórií dialektického materializmu, chceme oponovať rôznym pokusom (i na báze tzv. štruktúrnej dialektiky) absolutizovať kategóriu štruktúry, nadradovať ju iným kategóriám, dokonca ju brať ako predpoklad nevyhnutného prehodnotenia obsahu kategórií a zákonov materialistickej dialektiky, ako „jadro“ dialektiky. Postihovanie hlbinných väzieb, vzťahov, vnútorných rozporov, samopohybu ako zdroja, vývoja a zmien objektov materiálneho sveta možno iba na báze konzistentného a koherentného systému všetkých kategórií materialistickej dialektiky. To určuje hranice štruktúrneho bádania v oblasti exaktných vied, ako aj v samej filozofii.

LITERATÚRA

1. GRECKIJ, M. N.: Francúzsky štrukturalizmus. Bratislava 1972.

ФИЛОСОФСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СТРУКТУРНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Ян Боднар

Выступление в дискуссии на конференции «Марксизм и структурализм» посвящено проблематике структурного исследования в естественнонаучных и общественнонаучных дисциплинах. Автор подчеркивает позитивные стороны структурных методических приемов при объяснении структурных и системных свойств внутренне когерентных и consistentных целых и органических образований объективной реальности. Он характеризует их как необходимую составную часть научно-философского исследования, в котором на передний план

выступают требования строгой формализации и исследования элементов, объектов, органических целых посредством взаимосвязей и взаимоотношений. Одновременно автор отмежевывается от структурализма как от идеалистической доктрины, которая абсолютизирует отношения и отрицает возможность познания объективных элементов и объектов действительности.

PHILOSOPHISCHE VORAUSSETZUNGEN DER STRUKTURELLEN FORSCHUNG

Ján Bodnár

Ein Diskussionsbeitrag, vorgetragen anlässlich der Konferenz „Marxismus und Strukturalismus“, ist der Problematik der strukturellen Forschung in naturwissenschaftlichen und gesellschaftswissenschaftlichen Disziplinen gewidmet. Der Verfasser betont die positiven Seiten der methodischen Strukturvorgänge bei Erläuterung der Struktur- und Systemeigenschaften innerlich kohärenter und konsistenter Ganzheiten und organischer Gebilde der objektiven Realität. Charakterisiert werden sie als notwendiger Bestandteil wissenschaftlich-philosophischer Forschung, worin Forderungen nach einer strikten Formalisierung und Untersuchung von Elementen, Gegenständen, organischer Ganzheiten mittels Relationskoppelungen und Zusammenhänge in den Vordergrund treten. Zugleich distanziert sich der Verfasser vom Strukturalismus als einer idealistischen Doktrin, die Verhältnisse absolutisiert und die Möglichkeit der Erkenntnis objektiver Elemente und Gegenstände der Realität leugnet.